

ΕΠΕΙΞΟΔΙΑ ΑΠ' ΤΟΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

η Κωνσταντία

ΤΟ ΒΙΒΑΙΟ ΤΗΣ ΧΑΪ' ΔΩΣ

Λίγο πιο κάτω απ' το χωριό, σ' ένα μικρό άνοιγμα της λάκκας, πού κλείνουν, από Βοριά και Νοτιά, θράχιο σκουτουφλοι και γκρεμοί θεόρατοι, τὰ παλληκάρια παραθωγαίνανε-στο βόλι και στο γιαταγάνι. Μάης μήνας, Κυριακή, άπομειήμερο. "Ίσκιος θαβός μέσα στη λάκκα. Γ' άγέρι άνάνευε τὰ πυκνά πλατανόφυλλα, δλοπράσινη, γελαστή θάλασσα, πού κυμάτιζε άνάμεσα ούρπιο και γή, μ' ασώπαστο σούσουρο. Κ' ή μεγάλη ρεματιά κάτω κελαιίδουσε, γεμάτη νερά κι' άηδόνια. Έβδ και κάμποσο καιρό είχε τελειώσει ο πόλεμος με τον πασα κ' ή μικρή συμπολιτεία χαϊρότανε τώρα τ' αγαθά της νίκης. Σε Τετραγώνι κι' Έσταγώνι και στα έκατόν έικοσι παρασουλωτικά χωριά, π' άπλώνονταν, σά Γαλαξίας, από Κουρέντα κι' Όλύσεια σ' έλο τὸ μακρος του δρόμου Γιάννενα-Πρέβεζα κι' από τὸ Λούρο, τὸ χωριό, μέχρι Φανάρι, δέν άκουγεσ παρά τραγούδια : Τὰ τραγουδία, πού δοξάζανε τις καινούργιες πολυμής πράξεις, ζεστές ακόμα στη μνήμη του λαού, οι λυράρηδες είχαν ανακαλύψει καινούργια πατήματα στις λύρες τους. Και για πρώτη φορά ή τραχειές φωνές των παιδιών τ' άπάτητου βουνού θρίστανε νότες τρυφερές, για να ύμνολογήσουν, μαζί με τους πολέμαρχους, δυό γυναικεία όνόματα: της Μόσκως και της Χαΐδως, ποθγανε ριχτή μέσ' τη φωτιά, με τὸ σπαθί στο χέρι. Ο πληθυσμός είχε ξεαναγορίσει στα έργα της ειρήνης, πού δέν ήταν άλλο από καθημερινή ετοιμασία για τον πόλεμο. Σάν τον έπιδέξει, τὸ χρυσοχέρι μάστορα, πού λαχταρά μη χάσει από αναμελιά, τὸ μυστικό της τέχνης του και δέν άφινει μέρα να μην πάση τὰ σύνεργα του-κι' άς μην έχη καμμιά δουλειά-και παίζοντας να γυνιαστή, έτσι κι' οι Σουλιάδες καλύτερο παιγνίδι δέν είχαν από τ' άρματα. Και τώρα, σέ τούτο τὸ μικρό άνοιγμα της λάκκας, ο καμμός της τέχνης έχει συνάξει τὰ παλληκάρια, όπως κάθε Κυριακή και κάθε σκόλη, γύρω από τὸ Φδο, να παίρνουν μάθημα-άκόμα και να δίνουν τότε-πότε-στο σπαθί και στο σημάδι. Ψηλοί, ξερακιανοί, στεγνοί, όλο μουσκουλο και νευρο, λιωψημένοι, προυτζίνιοι, ζωσμένοι τὸ σπαθί και τις πιστόλες, άλλοι στραμμένοι κάτω σταυροπόδι στο πρόσκο χορτάρι κι' άλλοι όρθιοί, άκουμπισμένοι στο μακρὸ ντουφέκι τους, μοιάζουνε με κατασκήνωσι στρατού, πού σε λιγάκι, άμα στο φαράγγι αντίπαλησ ή χαλκός της σάλπιγγας, θ' άνοίξη μάχη. Είνε απ' όλες τις ηλικίες: Μεσόκοποι με ψηλά κούτλα. Έλο θαθείες ζαρούκλες, μουστά-

κες ως τ' αυτιά και στήθα δασωμένα σά φράγτες: παιδιά πού μόλις ιδρώνει τὸ μουστάκι τους και π' όσο δύσκολα τὰ μάτια τους μπορουνε να κρύφουνε τη φλόγα τους, τὸς εύκολα κοκκινίζουνε τὰ μάγουλά τους, σ' ένα λογάκι των μεγαλων, γιατί είνε σεμνά και ντροπαλά σαν τσούπες γέροι ασπρομάλληδες, άργιοι στην κίνηση, ταιγγούνηδες στα λόγια, μ' έναν άερα μεγαλειος φυσικό, ίδιοι θασιληδες της 'λιάδας. Είνε τέλος και γυναικές: νοικοκυρές μεσόκοπες, νταντίνες με πλατιούς γοφούς, λεκάνες άπλόχωρες, ποθγε ξεπρήσει από τις μήτρες τους στρατός δλάκερος, πολεμιστές και κοπέλλες, σπαθάτες και τραγανές, πού τὸ γέλιο τους-ένα γέλιο πιο λεγαρό κι' απ' τὸ τρεχούμενο νερό της ρεματιάς-άντι να δινή θάρρος στον άντρα, τις έδειχνε άπονηρευτές και σοβαρές σαν τὸ παιδί. "Ενα άσκι με τὸ νερό κι' ένα τάσι σκουριασμένο κρεμόταν από χοντρά κορμί, μπηγγμένο στον παχύ κορμό του πὸ μεγάλο πλαταπού. Απ' αυτό δρορίζονταν άντρες και γυναικές με τη σειρά. Απ' άλλα χαμηλότερα πλατάνια κρεμότανε δυό-τρεις λύρες, άρματα και σακκούλια με χαρτούσα. Τώρα όμως παραθωγαίνε στο γιαταγάνι : Άπονα κοντόκλαδο είχανε κρεμάσει ένα τενωμένο, ξερό τομάρι βοδιού, από τὰ δεκα ποθγανε φέρι. Κι' έλος ο άγώνας ήτανε ποίος θα τὸ κόψη, με τὸ γιαταγάνι του, κοντά-κοντά, λουρίδες-λουρίδες, δίχως να τ' άγγίξει με τὸ χέρι του και χωρίς να τὸ κουνήσει. Αιθέρας έπρεπε νάν' ή κόψη του γιαταγανιού: τὸ μάτι πὸ κοφτερό κι' από την κόψη του- ή σπαθιά στην τρία ζυγιασμένη' γοργότατο, πανάλαφο, με δυνατό τὸ χέρι. Τὸ πιο μικρὸ λάθος, τὸ πιο φυσικό αστόχημα, δέ θρискει κανένα έλεος. Χάχανα φοθερά και βροχη από σκληρές κοροδιές:

- "Αντε, όρε μπουντολά, δέν κανείς ούτε για μακελάρης.

-Ότε για γανωματής στην Πρέβεζα.

Κι' άμα πάλι πετούγανε να δείξη τέχνη κι' άκισωσύνη δένειχε να προσμένη άλλο από τη σιωπή. Έπρεπε νάνε τὸ τέλειο, για να ξεκολλησόν τον πιο μέτριο έπανο από τούς άσταλένιους τούτους συντεχνίτες. Δέν ήτανε λίγες στιγμές. Δέν ήτανε άναγελάσει πικρά τὸ δόλιο Νούση, ένα παλληκάρι ώστόσο π' άξιζε : Στὰ πατηγούρια τόχε για χαρωτό να πηδών τ' άλογα τρία-τρια περνούσε τὸ βόλι απ' τὸ δοχτυλίδι και στον πόλεμο τὸ μάτι του δέ δειλιάζε ποτέ πεζούς ή καθωλάκηρηδες. Μά

Χαΐδω

τώρα δεν τὰ κατάφερε καλά. Τό γιατίαγάνι θρήκε τό τομάρι κάτι τίς, μιά τρίχα, πλαγιαστά, τό ξετοιγκέλασε και τό πετάξε μακριά. Βούη και γέλιο τρανταχό ακρόωθηκ: στις σφαιροφίες:

— Στραβωμάρα, θρνιο!
— Γιά θούτυρο τό πήρες, όρέ, κ' ήθελες νάν τό δείρης; Τό παλληκάρι κοκκινιστό ώς τ' αυτιά. Και σοβόλησε, χάθηκε στή ρηματιά, χωρίς νά βγάλη άχνα. Ό Φώτος γυρισε κατά τίς γυναικές.
— Έλα, Χάιδω, έπρε με τή θρονιέρη, θαθεία φωνή του: "Έλα νάν τους δείξης τί θά πη μαστοριά στό γιαταγάνι."

Ή κοπέλα, πούμενε παράμερα, μισοπλαγιασμένη στό χορτάρι, τινάχτηκε μεμιάς, όρθη, σά νάταν από λάστιχο. Όλοι σάπασαν. Άντρες και γυναίκες κόλλησαν άπάνω της τά μάτια τους, όλο άγάπη και κρυφό καμάρι. Τίναξε γοργά τήν ποικαμία της, τόσο θαθεία στή μέση της σφιγμένη, πού τό λιγνό κορμί της, χροιομένο στό θυό, από τή ζώνη της τήν κεντητή, φανόταν όλόταλα κοιμένο, πώς μιά ιδέα, μιά κλειστήσια έβρινε τά κομμάτια, σάν τής σφήκας. "Έσιασε μπροστά και τή θελουδένια της, όλόμαυρη ποδιά, τή χρυσοκέντητη. Και κίνησε—αυτό τό έκανε γίνει σε λιγότερο από στιγμή—κατά τό πλατάφι, πούχε ξανακρεμάσει ό Φώτος τό τομάρι του θωδιού. "Όσο στέρερα στεκόνταν, τόσο άλαφρά και λεύτερα περπατούσε, ίδιο ξεφώτο του λόγγου. Τό πλουμιστό τσεμπέρι της, πάνω στό πλου-

πεφτε λουρίδες-λουρίδες, τόσο ίσες, πού μονάχα τζάμι θή μπορούσε νά κυπή, με τό διαμάντι και τό χζάρακα. Ή τόση μαστοριά, πού χάρισε στό παλληκάρια τήν αίσθησι τής μεγάλης τέχνης, πού συνορεύει με τό θάμα, τά συνέπαρνε, τάβγαζε από τόν εαυτό του:

—Ποτέ νά μην πεινάης, όρέ Χάιδω! θρυχήθηκε κάποιος άσταλος κρεμαντολάς: "Όσο στέκεις έσύ, στέκει τό Σούλι!" Έτσι σηκώθηκε ή θουή του θασμοσού, ό' άλλες τίς συντροφίες, σάν τό θρολάπι μέ τό σιδερωτο. "Όλοι ακούσανε, ξεφροισιασμένοι, ότι του κάνιζε του καθένος. Κάποιος άπάνω σε τοτό τό μεθύσι, άδράζει τό ντουφεκι του και όλχει στόν άέρα. Πολλοί κάνουν τό ίδιο. Και τό φαράγγι άντιλαίει τις μπαταρίες, σά νάνε πόλεμος. Αύτη, άτάραχη, μέσα στήν όχλοσθή και τό ντουφεκι, όλη προσοχή στό έργο της. Μά τό αίμα τίς άνεβαίνει στό πρόσωπο, νά ζωγραφισή ρόδα στό μαγουλά της. Τά στήθια της φουσκώνουν. Και τά δυό πιστούσια της άνταράζουν τήν ποικαμία, σά νά θέλουνε νά κάνουνε φερά. Άτ' τό τομάρι δεν έχει μείνει τώρα παρά μιά λούσινα. Τήν άρπάξει με τ' άριστερό τήν χέρι, γοργά τή θγάξει άπό τό τοικέλι, τήν πετάει μακριά, βάζει τό γιαταγάνι στό θήκτρι, χαμογελάει στό Φώτο και γυρνάει λαχνασιασμένη στις γυναίκες πού τή θέχονται μ' άγκαλιάσματα και φιλά.

Τώρα ή θουή και τό ντουφεκι κατακάθιζαν. Άτ' τό χωριό, ψηλά, φέταει μακρινός ό ξέμυχος, ό ήχος τής μεγάλης και μπάνας του "Άη-Δονάτου πού

Ό Φώτος Τσαβέλλας, στό νεανικό του χρόνια

σια, σφιγοδεμένα της μαλλιά πού γυαλιζάνε σά θερνικωμένα, με χάρι άνέμιζε, ίδια ματηλία καστιλιάνικη. Και τό μεστό σιγούνη της πήγαινε πέρα-δωθε, πάνω στούς χυτούς γοφούς, άκοιουθώντας τό ρυθμό τους. Τό ίδιο έκανε, πού ψηλά, τ' όλόχρυσο γιορντάνι της, πούπερε πάνω στό δυό χιονάτα περιστέρια—πότε στό ένα, πότε σ' άλλο—πού φωληζάνε στόν κόρφο της και μ' όρθιες, τριανταφυλλένες μυτες τσιμπούσαν από μέσα τήν ποικαμία της. Κορμί καλοφτιασμένο, τέλειο, μά μικροκαμωμένο. Τής έλειπε τό μπόδι. "Ότόσο μ' όλο πούταν εικσει χρονών, κανένας άντρας μέσ' τό Σούλι, πολέμαρχος, καπετάνιος, παλληκάρι, γέρος ή νιός, δεν άποκόπησε ποτέ νά τής άντιμύληση: "Όχι πώς ήταν άρχοντοπούλα, θυγάτέρα του Σέχου, πού ξεχώριζε μέσα στούς καπετάνιους. Όυτε πώς ή ίδια είχε δοξαστή στόν πόλεμο. Πολύ πριν άπ' αυτό, άκόμα κοριτσάκι δεκαπέντε χρονών, έκανε και γέρους νά σωπαίνουν άμα πρόβαινε. Ή παράνη και μυστηριακή έπιβολή της, έρχόταν όλη από τό φυσικό της. Κ' ήτανε τόσο δυνατή, πού πλήθος Σουλιάτες τή βλέπανε ψηλή-ψηλή, και θά μπορούσανε νά πάρουν όρκο πώς είνε πρώτο μπόδι. "Έφτανε ν' άντικρύσουν τή μορφή της για νά νοιώσουν πώς ήτανε φτιασμένη τά προστάζι; Περνώντας άφινε μιά λάμψι σά μετέωρο. "Ότόσο δεν είχε τίποια τό χτυπητό. "Έξω από τά μάτια, πολύ μεγάλα, τ' άλλα της χαρακτηριστικά, φινά, γραμμένα με κοντύλι: Θύμιζε ζωγραφίες παλιές, θυζαντινές, πού παρασταίνουν πρικηπέσους. Ή δύναμη έρχόταν από μέσα όλη, από τά τρισόθατα του είναι της. πού δεν τάζερε κ' ή ίδια και φεγγοβολούσε στό στρατό. Διάφανο κουτέλο της κ' άπάνω άπ' όλα στή ματιά της, τόσο άθάνα κ' άμιση, πού νόμιζες πώς θά σημάνι, όποι κ' νάνε, ή τελευταία κρίσι. Τά παλληκάρια κρατήσανε τήν πνοή τους, άμα ή Χάιδω πούχουε τό γιαταγάνι άπ' τό θήκτρι, τ' άσημοκαμωμένο, τό πλουσιμένο με κοράλι και μαργαριτάρι. Στο χέρι πούχε: φογγάσει τό συντεφεμένο τό μανίκι—ένα χέρι με λιγνά, μακριά δαχτυλά-εξχώριζε άντρίκειο δαχτυλίδι, με μεγάλη σκούρα πέτρα. "Ένα παλληκάρι, ένα χαζοπούλι, σκούνησε τόν πλάιό του:

—Τήρα, όρέ... του σφύριξε σιγανά: Φοράει τό δαχτυλίδι τού τσαούφι πούχει σκατωμένο.
Ή Χάιδω στάθηκε άντικρι στό τομάρι μιά στιγμή. "Άφαφα σηκώσε τό γιαταγάνι κ' άρχισε νά καταβάζη τίς σπαθίες, άπανατές, σά μπόρα. Ή λεπιδά χάθηκε: κανένας δεν μπορούσε νά ιδή παρά τίς άστραπές της, ή άνεδοκατεβαίνανε, κανονικές κ' όλόχρονες. Όπως ή σάτια στόν άργαλειό τής προκομμένης άνωφάντρας. Τό τομάρι, χωρίς νά μεταποτήρι ήθε μιά τρίχα, έ-

στά νεανικά του χρόνια
τού πασα, όπου είχε ιδή ότόσο τόσοος άντρας, άξιους και δυνατούς, όταν ό "Άλής τόν κρατούσε έρέμει με τούς άλλους Σουλιάτες, για νά παραλώση τόν πατέρα του κ' όλο τό Σούλι. Κ' άν ό Φώτος είχε γυρισε όλο τόν κόσμο, θέλανε πώς στήν οικουμένη δεν ήταν άντρας πού ν' άξίζει τήν άγκαλιά τής Χάιδως: Κανένας, κανένας... "Έξω ίσως από... Μά θέ θ' αποκοτούσε ν' άποσση τό στοχασμό, γιατί τέτοιος στοχασμός δεν πέρασε, δε μπορούσε νά περάση ποτέ άπ' τό κεφάλι του. Άναστενάξε πάλι θαθεία. Περπατούσε σά νά μην ήξερε πού πήγαινε, σά νάχε πάρει για πρώτη φορά τοτό τό μονοπάτι. Ό ήλιος ήθελε μισό καλάμι άκόμα, νά θυση. "Ένας μπουχός όλόχρυσος πλημμύριζε τόν αιθέρα και φορούσε φωτιστέφανο άπέραστο στούς τριγυρινούς άγριους θράχους και τούς γκρεμούς. Τ' άερικά τούφερνε τή μωρουδιά τής ρήγανης, τής λουλουδιαμένης άλτρασκιάς και τού ασπάλθουρο πού φύτρωναν όπου ή θροχές κ' ή δυνατή κατεβασιά τύχαινε ν' άπθώπησε λίγο χάμα στις οχιομάδες του γραντή και τής σιδερόπτρας.
Ό άέρας τούφερνε κάπου-κόπου τά γέλια τών κοριτσιών πού άντιλαλοούσαν πέρα στό θράγμα, έκει πού γυριζε τό μονοπάτι για τό χωριό. Κ' ύστερα, τίποια πειά. Δεν είχε νοιώσει πώς άπόμεινε μονάχος σιγά-σιγά... Και τώρα, όπως κ' άλλες φορές: δεν είχε προέσει πώς τά παλληκάρια τού προσηροούσαν θιαστικά, σά νάξεραν πώς έπαι έπρεπε νά κάνουν: νά τόν

